

Studying speech influence is important for understanding how with the help of definite communicative strategies and language devices it is possible to change world perception and behavior of the recipient.

In a rich literary heritage of metropolitan Ivan Ohiienko of great importance are moral-instructive preaches in which he emphasizes the importance of national self-identity and statehood. Language means of Ivan Ohiienko's preaches are pragmatically marked, possess suggestive and persuasive potential which is based not only on emotional impact but which is well-grounded and rational. Reliability of Ivan Ohiienko's considerations is achieved by constant argumentation and use of explanatory constructions when one sentence gives the statement of some idea and the next sentences support this idea. Parallel and detached syntactic structures are dominant in his writing, they create specific intonation pattern. Persuasion of the author is marked by prevailing of affirmative sentences characterized by laconism and categorical persuasive modality.

On lexical level among means of speech influence in Ivan Ohiienko's preaches we can name repetition of key words.

The main communicative aim of Ivan Ohiienko's preaches is directive (the speaker tries to get the hearer to act in some direction) and commissive (the speaker tries to get the hearer to be committed to some action). His language is rich in expressive and declarative statements. The choice of syntactic constructions is determined by the necessity to achieve rhythm that highlights the most important information. To make the statement persuasive Ivan Ohiienko builds the sentences on antithesis and contrast. Such sentences demand change of the intonation pattern and draw recipient's attention to the change of the idea.

Effectiveness of the influence depends on the personality of the speaker (social status, authority, intellectual and character advantages, readiness and willingness to persuade), the content of the message, use of the corresponding lexis, text semantics, dominant words actualization, effective selection of rhetoric devices that enhance emotional- aesthetic effect.

Key words: Ivan Ohiienko, speech influence, persuasion, preaches, recipient, communicative strategies, modality, expressiveness, rhythm, language devices.

Отримано: 17.09.2018 р.

УДК 811.161.2'373(092)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.30-35

Н. М. Дзюбак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОКАЗІОНАЛІЗМИ ЯК ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ АВТОРСЬКОГО МОВЛЕННЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

У статті на матеріалі філософської трилогії Митрополита Іларіона «Житейське море» розглянуто okazіональні утворення як авторський поетичний засіб. Визначено основні способи творення цього типу неологізмів, авторські словотвірні моделі та засоби. З'ясовано функціональне призначення okazіоналізмів у поетичному дискурсі Митрополита Іларіона.

Ключові слова: неологізм, okazіоналізм, поетичний дискурс, спосіб творення, афіксація, композиція.

Лексичний фонд української мови – це відкрита система, яка чутливо реагує на зміни в політичному, економічному, культурному житті суспільства й тісно пов'язана з історією та культурою народу, розвитком науки й техніки.

На кожному етапі наукового пізнання постають нові предмети, явища, поняття, які пов'язані з потребою їх номінування, а відповідно впорядкування та вивчення цих неологізмів. Зокрема, це стосується структурно-семантичної природи та функціонального призначення оказіональних елементів – позасистемних мовленнєвих явищ, які ілюструють шляхи та форми розвитку мови окремого автора, періоду, відображають взаємодію між мовою й мовленням, а також оновлюють словотвірний та образний фонди української мови.

Авторські новотвори в усі часи цікавили мовознавців у різних аспектах: лексико-семантичному, лексикографічному, словотвірному, стилістичному та ін. В українському мовознавстві останнім часом з'явилися праці С.Я. Єрмоленко, Г.М. Вокальчук, В.В. Герман, Л.П. Павленко, В.А. Чабаненко, в яких детально чи побіжно розглянуто питання авторського мовотворення. Актуальність нашого дослідження обумовлюється значенням творчості І.І. Огієнка (Митрополита Іларіона) для становлення та розвитку української літературної мови, ідейно-естетичного та літературного процесів в Україні на сучасному етапі, а також відсутністю у сучасному мовознавстві цілісного та повного аналізу творів автора.

Мета наукової статті – дослідити своєрідність художнього мислення Митрополита Іларіона, майстерність у створенні та використанні оказіональної лексики та визначити типологію, роль і функції оказіоналізмів у поетичному дискурсі автора.

Вивчення співвіднесеності та взаємозв'язку лексичних одиниць мови й оказіональних слів – одна з найважливіших проблем мови. Стійка увага дослідників до проблеми авторських новотворів призвела до того, що у сучасному мовознавстві наявні понад тридцять термінів на наукове позначення цих одиниць, найбільш поширеними з яких є: *оказіональне слово, авторський неологізм, поетичний неологізм, художній неологізм, індивідуально-авторський новотвір, індивідуальне* тощо. На нашу думку, термін «оказіоналізм» (від лат. *occasionalis* – випадковий) найбільш коректний і адекватний для позначення цього типу неологізмів.

Л.О. Кравченко терміном «оказіоналізм» визначає «незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного у мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи мовної норми, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло» [4, с.142].

У стилістиці цим терміном називають стилістичні засоби, що не відповідають загальноприйнятому вживанню, мають індивідуальний, часто взагалі разовий контекст. У художньому дискурсі вони виконують «не стільки номінативну, скільки оцінно-виражальну функцію» [2, с.179].

Оказіональні новотвори не відповідають загальноприйнятому вживанню; є прінагідними, тому значно увиразнюють авторське мовлення, роблять його неповторним, оригінальним. Це ті рідкісні засоби, що виникають в результаті випадкової мовотворчості автора й слугують засобом індивідуалізації художнього дискурсу. Основною визначальною ознакою оказіоналізмів є узауальність їхнього функціонування, тобто належність до мовлення, а не до мови.

Наявність оказіоналізмів у мовленні письменника чи поета визначає ступінь його майстерності, говорить про наявність ідіостилю, що дає змогу впізнати його художній дискурс серед низки подібних. Хоча більшість літературних творів І.І. Огієнка відзначаються вишуканою літературною мовою з книжним забарвленням, мовотворчість автора значно урізноманітнює його творчу манеру, дає змогу виразно стилізувати авторський дискурс.

Методом контент-аналізу ми виявили у Філософській трилогії Митрополита Іларіона «Житейське море» такі типи авторських неологізмів: лексичні, морфологічні, графічні.

Лексичні оказіоналізми є результатом авторського морфологічного словотвору. У більшості випадків твірною базою для них слугують поширені прості кореневі морфемі української мови, до яких автор за законами українського словотворення додає оригінальні форманти, переважно афікси. Авторським нововведенням є несподіване поєднання цих компонентів, що додає виразності й образності його поетичному мовленню.

Найбільш цікавими є оказіональні утворення із суфіксами: /-ин-/ – суфікс в основах жіночого роду виражає значення сукупності та відокремленості: *Раз опинилася лаврина В поета славного на чолі, І заридала як дитина, Що не цвісти їй вже на волі...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.31); /-інь-/ – непродуктивний суфікс іменників жіночого роду, що вказує на просторовість: *Люблю Вишнє я неозору, Бо Щастя край Господніх Брам!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.31); /-н-/ – суфікс, типовий для якісних прикметників, який автор використовує для утворення відносного: *Душа Людини завжди вільна Обрать одну з Осель Небесну, І жить собі, як квітка пільна, й творити мирно вонну Весну* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.18); /-цтв-/ – суфікс іменників середнього роду, вживається для творення збірних назв, що характеризують певні риси характеру людини: *Та звідки впало все на мене, Оце руйництво шалене?*... (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.180).

Значно рідше Митрополит Іларіон для творення оказіоналізмів афіксальним способом використовує рідковживані прості чи похідні словотвірні основи і додає типові афікси (суфікси, постфікси тощо): до малопродуктивної віддіслівної основи *проступ-* додано суфікс *-ник-* типовий для іменників чоловічого роду, що вказує на назви осіб за родом занять: *Бо Богу лиш дихнути досить, І вже проступник у безодні, І смерть в такому Світі косить Усіх людей й діла невгодні...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19); від іменника *троянда* утворено нетипове дієслово: *Там рай трояндиться весною Вночі там світять тихі зорі, По Небу лодкою ясною Пливе там місяць білозорий* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.37); від прикметника *вищий* – вищиться: *На Праці вищиться Людина й стається нею досконала, І хай навчас батько сина Шукати в Праці Ідеала* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.82); від прикметника *промінний* утворено прислівник *промінно*: *Господь Покровою Святою Укріє нас, дітей, мов мати, Й в житті ми стежекою крутою Промінно будем поспішати* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.102).

Потрапляємо на безафіксні авторські неологізми, що, як правило, є оригінальними віддіслівними утвореннями: *Святим ніхто не міг би стати Без «злх підшептів» Сатани, І родяться з одної хати І злидарі, й ясні пани* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19). *Ви світ би пхнули до заглади, Коли б Дявола не стало: В моєму Злі покрай принади, В Добрі жє у нас її замало!*... (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.28). *Господь і я, – обое разом Ми нищим людську вільну волю, Й ви перед нами заздрим плазом Чолом б'єте із Страху й Болю...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.32). *Ніщо безслідно не зникає У цілім Божім Світовторі, Тому й мені кінця немає В біжучім вічнім перетворі* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.121).

Поширеним способом творення оказіоналізмів у поетичних творах Митрополита Іларіона є композиція – «спосіб творення похідних поєднанням основ слів або основи та цілого слова за допомогою інтерфіксів *о, е* або без них» [1, с.170]. Потрапляємо на композиції утворені за такими моделями:

іменники, утворені на базі сполучення «іменник+дієслово»: *Людині законів Мого Світовтору Не дано всебічно пізнати, І досить збагнути було*

б її зору *Закони хоч власної хати!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19); «дієслово+іменник»: *Найбільше Щастя для Людини – то спокій серця й плідна воля, Та скрізь підступні павутини Плете диявольська **грайволя*** (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.34);

прикметники, утворені на базі сполучення «займенник+прикметник»: *В моїм Господнім Світоворі Людина вічна спередвіку: Душа шугає з Зір на Зорі В Мою **Всебатьківську** Опіку* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19). *Живуть вони в Садах спокою, Турботи жодні їм не знані, Й Господь **всещедрою** Рукою Їх поїть, як потоки лані* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.24); «прикметник+іменник»: *Як скрізь у Світі на болоті Їдкої повно комашині, Так ви ростете, **товстороті**, – Нам ваші витівки смішні!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.31). *Хай Розум, Воля й Серце в Тілі З Душею в злагоді живуть, Тоді Сини ви **орлокрилі**, Й щаслива буде ваша путь!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.137); «прислівник+прикметник»: *І пощо шати вам ті сніжні, Коли брудне в Людини Тіло? Хоч раз не будьте **гордоніжні**, І пальцем ткніть у себе сіміло!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.53). *Велична старість **мудорсвіа**, Столітній досвіду це пень, – В заході сонця сїява злива Таки пишніша за весь день!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.53).

В окремих випадках складні оказіональні прикметники зазнають субстантивациї, внаслідок чого несуть додатковий смисловий відтінок, вживаються для створення відповідного образу: *Слабим безплідно помагати, Нехай загинуть всі безсилі, А дужі враз сторощать грати, Й в життя полинуть **орлокрилі!*** (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.44).

Досить поширені у філософській трилогії «Житейське море» композити, що виникли на базі сполучення «іменник+дієслово», творення яких усладнюється супровідною суфіксацією, наприклад: *У Світі скрізь усе подвійне, у всьому бачим дві природи: одне пречисте й **богобійне**, А друге в вічній з ним незгоді* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.52). *Й чому Добро – то Правда Вічна, А зло – Диявол, Сатана? Оце ізвіку **Лжа злорічна**, Для Світу видумка, Мана!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.54); «прислівник+дієслово»: *Одежа правди все мінлива, Але сама вона постійна, Й, немов та Зірка мерехтлива, сміється світу **млосномрійна*** (Митрополит Іларіон «Житейське море», с. 53). *Як вечір самотній до хати вступає, Коня я баского сїдлаю, Й орлом **бистролетним** у царство безкрає, Як вітер степовий, шугаю...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.162).

Оригінальним авторським словотвірним нововведенням є явище перетворення композитів у прості слова шляхом відсікання однієї з основ: *То йти тепер би випадало Тобі на Землю жити **часово**; Скорботи й горя там немало...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.25).

Поодинокими у поетичному дискурсі Митрополита Іларіона є морфологічні оказіоналізми – «інновації, в яких в конфлікті перебувають лексична семантика і граматична форма» [4, с.60]. Потрапляємо на ступенювання прикметника, що виражає ознаку, яка не підлягає градації: *Зло липко слугує кайдани Хоч **найсвятішою** Людину, й в одежу мільяну омани Зодягне й чуйного в хвилину* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.61).

Наявні у філософській трилогії графосемантизми – «специфічні інновації, утворені за допомогою графічних засобів, які мають як формальну, так і семантичну оригінальність» [4, с.144]. Улюбленим графічним засобом І. Огієнка у цьому плані є написання іменників-загальних назв та займенників з великої букви, наприклад: *Я Всесвіту дав **Свої** вічні **Накази**: Щоб **Правда** й **Любов** панували, Щоб **Зла** береглись, як трупної зарази, й росли **Мої** **Ідеали*** (Митрополит

Іларіон «Житейське море», с.12). *Йї нема кінця Моїй Людині, Безсмертя дане Чоловіку: Душа міняє Тіло нині, І знову йде в Мою Опіку* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.19). *Коли в Душі горять пожежі, То Святістю зволожши сушу, – Людини не пізнає з одежі, Як не пізнати з Тіла Душу!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.44). *Буває, вхопить в руки Щастя Нарешті спраглий Чоловік, – Воно ж нінащо вже не здається, бо з ним і Смерть на нього – скік!...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.146). Як бачимо, автор вдається до графічного виділення слів, що становлять основу не лише змісту твору, а й людського буття, є одвічними супутниками людини. Усі ці поняття ми знаходимо у Божих заповідях, які слугують путівником для християнина.

Поширеним екстралінгвістичним засобом, який має важливе значення при кодуванні та декодуванні змісту авторської поезії Митрополита Іларіона є розрядка – розбивання літер у слові для виділення його в тексті, наприклад: *Землею й досі світ той званий, живуть там люди, як у борі, – Увесь він здавна занедбаний У всім Господнім Світовторі* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.24). *Лиш серцем Бога пізнавати?... Пізнай і розумом своїм, бо розум серцю рідна мати, На них обох в житті стоїм!* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.37). *Такі тернисті муки слова, Коли в душі святе й небесне, А на папір йде полова, Йї добірне зерно не воскресне...* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.49).

В окремих випадках автор вдається до поєднання обох графічних засобів, що значно підсилює патетику висловлення: *Добро і Зло – це рідні браття, – Не може бути Добра без Зла, Як воскресіння без розп'яття, Сестра бо рідна світу – Мла* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.27). *Кому на мислях – лиш руїна, Той бачить скрізь саме Нещастя, Та все ж спокійна й ця країна, І Праця щира їй придасться* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.39). *Поезія – душі розрада, Велична зоряна Краса, Для серця спраглого принада Ротити крила в небеса* (Митрополит Іларіон «Житейське море», с.59).

А отже, у філософській трилогії «Житейське море» оказіоналізми – яскравий поетичний засіб, що є наслідком мовотворчості Митрополита Іларіона. У поетичному дискурсі автора потрапляємо на лексичні, морфологічні, графічні оказіоналізми, що надають його творам динаміки, експресії, образності, вдало оновлюють думку. Вони сприяють активізації подій, увиразнюють зміст твору, значно удосконалюють процес кодування/декодування змісту, уточнюють, розвивають, збагачують арсенал ідейно-художніх авторських засобів.

Список використаних джерел:

1. Вакарюк Л.О., Панцьо С.Є. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навчальний посібник. 2-е вид., переробл. і доп. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 200 с.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури : підручник. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
3. Митрополит Іларіон Твори. Вінніпег, 1957. Т. 1. Філософські містерії. 336 с.
4. Мойсієнко А.К., Бас-Кононенко О.В. та ін. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / за ред А.К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2013. 340 с.
5. Полнога Л.М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.

In the article of the philosophic trilogy of Metropolitan Ilarion «Life Sea», occasional formations are considered as the result of author's creation. The basic ways of creating this type of neologisms, author's word-creation models and means are determined. The functional assignment of occasionalisms in the poetic discourse of Metropolitan Ilarion was found.

Occasionalisms are considered as extraterritorial speech phenomena, which illustrate the ways and forms of the development of the language of an individual author, period, reflect the interaction between language and speech, as well as update word-formation and figurative funds of the Ukrainian language.

Occasionalism in the poetic speech of Metropolitan Ilarion defines the degree of his skill, which speaks of the existence of an idiosyncrasy, which makes it possible to recognize his artistic discourse among a number of similar ones. Although most of I.I. Ohiienko's literary works are characterized by an exquisite literary language with book coloring, the author's writing makes a significant difference to his creative style, which makes it possible to stamp out the author's discourse clearly.

In the philosophical trilogy «Life Sea» Occasionalism – a bright poetic tool, which is the consequence of the creation of Metropolitan Ilarion. In the poetic discourse of the author we fall into the lexical, morphological, graphical occasional, giving his works of dynamics, expression, imagery, successfully update opinion. They promote the activation of events, visualize the content of the work, significantly improve the process of encoding / decoding content, refine and develop it, enrich the arsenal of ideological and artistic author's means.

Key words: neologism, occasionalism, poetic discourse, way of creation, fixation, composition.

Отримано: 20.09.2018 р.

УДК 81:]001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.35-39

І. М. Діяконович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ ВАЖИЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ПАЛІТРИ ФІЛОСОФІВ МОВИ

У статті подано різноманітні тлумачення мови філософами світу. Мова розглядається не лише як соціальний чинник, засіб для спілкування у соціумі, але й як живий організм, наділений духом (за Г.Ф. Гегелем). Згадується Вільгельм Гумбольдт, який зламав традиційне, конвенційне уявлення про сутність мови, яка зводилась лише до системи знаків. Згідно філософії Гумбольдта мова є засобом, яким людина творить себе і світ й визначає мислення народу, тому різноманітність мов свідчить про множинність світоглядів. Така світоглядна інакшість виразно представлена у народній мудрості, що збереглась у казках і прислів'ях, деякі з них наведені у дослідженні. Політичний аспект мови також розглядається у статті. На тлі історичної боротьби мова стає політичним інструментом, який застосовується панівними, імперськими народами для поневолення не панівних народів, а згодом це приводить до знищення націй (І.І. Огієнко) і втраатою державності. Автором наведені приклади на підтвердження філософії Ф. Сосюра стосовно мови, яку він, називаючи континуальною трансформацією, розглядає як змінний у часі і просторі організм.

Ключові слова: мислення, світогляд, політичний інструмент, мудрість континуальна трансформація, діакронія, транслітерація.

Слово – інструмент в руках людини. Цей інструмент може служити як на добре, так і на зле. Про значущість слова, що є генералізацією поняття мови, писалося й говорилося віками різними мовами. Достатньо нагадати, що бестселер всіх часів і народів «Біблія» розпочинається книгою «Буття», в якій зазначається, що в перший день, створивши Небо і землю, і відділивши світло від темряви, Господь